

OPERA SLAVICA

Slavistické rozhledy

● Literárněvědný sešit

MASARYKOVA UNIVERZITA

1

2022

(Vol. XXXII)

Studie v rubrice Články prošly recenzním řízením.

Přijímání příspěvků, jejich úprava a recenzování se řídí **pravidly pro přispěvatele**:
<http://www.phil.muni.cz/journals/opera-slavica>

Za jazykovou správnost a kvalitu obrazových příloh odpovídají **autoři**.

Plné texty článků jsou dostupné v Digitální knihovně FF MU:
<http://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/115645>

Časopis Opera Slavica je indexován v mezinárodní databázi ERIH PLUS.

Вербалізація гіпертимності в художньому мовленні Володимира Винниченка

Verbalization of the Hyperthymity in the Literary Language of Volodymyr Vynnychenko

Віталія Андріївна Папіш

(Вінниця, Україна)

Абстракт:

У статті здійснено психоаналітичну інтерпретацію художнього мовлення українського письменника Володимира Винниченка з метою виявлення індивідуально-підсвідомого психологічного змісту. Актуалізовано вчення психологів та лінгвістів про психологічну акцентуацію та «веселий текст». Проаналізовано вияви гіпертимності в новелі *Момент* та романі *Сонячна машина*. Простежено явища гіпертимної акцентуації, що на рівні тексту втілено в концепті *сміх*, вербалізації феномена *оптимізм* за допомогою системи відповідних лексем, концептуалізації психічної активності, таких рис, як балакучість, самовпевненість, безтурботне ставлення до життя. Доведено, що імпліцитна акцентуованість письменника дешифрується через тезаурус, багатовалентність відповідних лексем, діалогічність, високочастотність уживання вербальних і невербальних засобів, персонажний дискурс, елементи сюжетотворення.

Ключові слова:

психолінгвістика; художній текст; гіпертимна акцентуація; «веселий» текст

Abstract:

The subject of the article is psychoanalytic interpretation of the literary language of the Ukrainian writer Volodymyr Vynnychenko done for the purpose of exposing the individual-subconscious psychological content. The theories of psychologists and linguists on psychological accentuation and “fun text” are updated. Manifestations of hyperthymian accentuation in the short story “Moment” and the novel “Sunny machine” are subject to analysis. Such phenomena as hyperthymic accentuation is examined what in the text embodied in the concept of “laugh”, verbalization of the phenomenon “optimism” carried out by system of the relevant lexems, and conceptualization of psychic activity of such traits as talkativeness, self-confidence, carefree attitude to life. It is proved that the implicit accentuation of the writer can be deciphered through the thesaurus, multivalence of the corresponding lexems, dialogicity, high frequency of use of verbal and nonverbal means, character discourse, and elements of plot creation.

Key words:

psycholinguistics; literary text; hyperthymic accentuation; “fun text”

Мова, безперечно, належить до засобів психологічного самовираження кожного митця. Як підкреслював Вільгельм фон Гумбольдт, «людина власне сама стає словом»¹. Сьогодні мовознавство все більше повертається до людини, вивчаючи її в нових ракурсах, під новим кутом зору. Це стосується й творчого набутку Володимира Винниченка (1880–1951) — українського письменника й політика, який після довгої ідеологічної заборони повернувся в науковий простір України. Як слушно підкреслює Людмила Науменко, «у мовно-літературний процес В. Винниченко ввійшов як новатор. Порвавши традиції з українським побутовим етнографізмом, він створив складнішу художню модель світу, яка ввібрала в себе просторово-часові координати. В. Винниченко першим утвердив в українській літературі неореалізм, який на початку ХХ ст. зближувався з модернізмом»². Письменник відмовився від побутописання й декоративності, а створив «нову парадоксальну характерологію», і «визначальною рисою

-
- 1 Цит. за: DOKUČAJEV, I. I.: *Fenomenologija jazyka*. Sankt-Peterburg: Izd-vo RGPU, 1999, 175 s. <https://iphras.ru/uplfile/root/news/archive_events/2020/Dokuchaev_Ekzist.pdf>. [online]. [cyt. 15.03.2022].
 - 2 NAUMENKO, L. O.: *Mova rannich tvoriv Volodymyra Vynnyčenka: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk:* 10.02.01. Kyjiv, 2003. <https://revolution.allbest.ru/languages/00436283_o.html>. [online]. [cyt. 10.03.2022].

його стилю став неореалістичний психологізм»³. Об'єктивну оцінку його творчого спадку спершу дали за кордоном Григорій Костюк, Лариса Онишкевич, Михайло Мольнар, Іван Лисяк-Рудницький, Валеріян Ревуцький. Пізніше в дозволених на той час ідеологічних рамках це продовжили Павло Федченко, Іван Дзеверін, Микола Жулинський, Михайло Слабошпицький. У наш час В. Винниченка активно видають, цитують, вводять у шкільні програми; про нього пишуть монографії, статті, дисертації. У мовознавчому аспекті його спадок досліджували Людмила Науменко, Ганна Волчанська, Інна Демешко, Людмила Кричун та ін. Однак у плані психолінгвістики дискурс письменника практично не аналізували. А між тим, особистісно орієнтована психолінгвістика дає змогу інтерпретувати белетристику як продукт психічної діяльності, що доповнить уявлення про творчу особистість окремої мовної особистості як носія певного психотипу.

Актуальним видається психоаналіз на зіткненні різних наукових спрямувань, зокрема на перетині літературознавства, мовознавства і психології. Мета статті – охарактеризувати вербалізацію гіпертимної лінгвопсихоакцентуації в мові текстів В. Винниченка. Матеріал дослідження – новела *Момент*⁴ та роман *Сонячна машина*⁵.

Як зауважував Карл Леонгард, «у художній літературі ми достатньо знаходимо чудові описи психології людини, які слід було б уже давно використовувати і в нашій науці. Великі письменники одночасно є і великими психологами. Особливо переконливі результати дає вивчення психології героїв літературних творів при аналізі людини як індивідуальності»⁶.

Термін *акцентуація характеру* вперше був використаний К. Леонгардом. Потім це поняття актуалізували й Андрій Личко, Єлизавета Чалкова, Валерій Беляєв, Яна Бондаренко, Тетяна Прокоф'єва та ін. На основі праць зазначених дослідників сформовано уявлення про *психологічну акцентуацію* як про *перебільшений розвиток окремих властивостей характеру без порушення норм*. Для дешифрування психологічної акцентуації пропонуємо використовувати створений нами термін *лінгвопсихоакцентуація*, під якою розуміємо індивідуальну картину світу, змодельовану акцентуваною мовною особистістю.

- 3 PRYSJAŻNJUK, S. S.: *Psychologizm dytjačych opovidan' Volodymyra Vynnyčenka (pryncypy i zasoby zobražennja charakteriv): avtoref. dys. ... kand. filol. nauk*: 10.01.01. Kirovohrad, 2006. <<https://mydisser.com/en/catalog/view/312/861/20059.html>>. [online]. [cyt. 10.03.2022].
- 4 VYNNYČENKO, V. K.: *Sonjačna mašina*: roman. <<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=419>>. [online]. [cyt. 17.03.2022]. Тут і далі при цитуванні покликаємося на це джерело.
- 5 VYNNYČENKO, V.: *Moment*. <http://ukrlit.org/Vynnychenko_Volodymyr_Kyrylovych/moment/>. [online]. [cyt. 15.03.2022]. Тут і далі при цитуванні покликаємося на це джерело.
- 6 LEONGARD, K.: *Akcentuirovannyje ličnosti*. Kijev, 1981, s. 16.

Художній світ Винниченкових текстів містить у собі риси *гіпертимної* (*гіперактивної*) лінгвопсихоакцентуації. За висновком Андрія Личка, гіпертимність (надактивний тип) виражається в «*постійному підвищеному настрої* (виділення наші. — Авт.) і *життєвому тонусі, нестримній активності й жадобі спілкування, в тенденції розкидатися й не доводити почате до кінця*. Люди з гіпертимною акцентуацією характеру *не переносять одноманітної обстановки, монотонної праці, самотності та обмеженості контактів, неробства*. Водночас їх відрізняє *енергійність, активна життєва позиція, комунікабельність, а гарний настрій мало залежить від обстановки*. Люди з гіпертимною акцентуацією легко змінюють свої захоплення, люблять ризик»⁷. На думку психолога й філолога Валерія Беяніна, гіпертимні акцентуанти найчастіше фігурують у «веселих» текстах, де описується поведінка успішної людини, яка стикається з перешкодами або небезпеками, але успішно долає їх і досягає вищого ступеня успіху»⁸. Зазначений учений зауважує, що в таких текстах змальовується життєрадісна особистість, яка характеризується прагненням виявляти товариськість, піднесеним настроєм, має психомоторні збудження, завищену самооцінку, схильність до ризику, самовпевненість. Надмірне посилення вказаних особливостей характеру, на думку В. Беяніна, може свідчити про маніакальну акцентуацію особистості.

Основним індикатором «веселих» текстів є *смій* як один з невербальних параметрів вияву людського характеру, що, однак, може вербалізуватися. На думку Федора Достоевського, смій — це «риса, що найбільше видає людину [...]». Декотрий характер довго не розкусите, а розсміється людина якось дуже відверто, і весь характер її раптом виявиться як на долоні»⁹. У Зигмунда Фрейда смій — вираження глибинної сутності природи людини, несвідомого. Смій — не просто явище, у якому виявляється несвідоме. Смій — спосіб компенсації несвідомих імпульсів, що зазвичай пригнічуються соціальними нормами й цінностями. Поглиблюючи думку щодо соціального значення сміху, Анрі Бергсон уточнює: «Щоб зрозуміти смій, необхідно перемістити його в природне оточення, яким є суспільство, особливо необхідно виявити в ньому корисну

7 LIČKO, A. Je.: *Psichopatii i akcentuacii charaktera u podrostkov*. Moskva: Izd-vo MGU, 1982, s. 290. <<https://www.psychology.ru/library/00015.shtml>>. [online]. [cyt. 10.03.2022].

8 BELJANIN, V. P.: *Osnovy psiholingvističeskoj diagnostiki. (Modeli mira v literature)*. Moskva: Trivola, 2000. <http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/3_0476-259.shtml>. [online]. [cyt. 13.03.2022].

9 DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Podrostok*: Roman. Moskva, 1987, s. 356–357. <<https://rvb.ru/dostoevski/01text/vol8/33.htm>>. [online]. [cyt. 15.03.2022].

функцію, яка є функцією суспільною. Отже, і у З. Фрейда, і у А. Бергсона сміх — це вираження несвідомого, що бере реванш за своє пригнічення¹⁰.

Ірина Нікіфорова вважає, що сміх постає не менш сильною категорією, ніж зло або негативні емоції, унаслідок яких виникає свобода. Сміх — вияв свободи, а вияв здобуття свободи — це можливість виразити її через сміх. Названа дослідниця інтерпретує сміх не як применшення зла, а як рівнопотужний засіб, навіть переважаючи його волею до життя, ствердження. Сміх є засобом творіння добра, простору для людського волевиявлення, шпариною, що необхідна для вільного дихання. Тож не дивно, що сміх просто необхідний людині, яка перебуває в стані повсякчасного ризику¹¹. Концепт *сміх* у В. Винниченка належить до найактивнішої зони його лексику (ідіолекту) і може передавати широкий спектр ознак. У новелі *Момент* він використовується: (1) як засіб установлення комунікативного контакту між співрозмовниками: *Очі панни ... здригнулись і бризнули сміхом* (тут і далі виділення в цитатах жирним шрифтом наше. — Авт); *А очі її зо сміхом і з цікавістю дивилися на мене; Дякую, — засміявся ї я. Мені зразу стало легко й весело (Момент)*; (2) як засіб комунікативної взаємодії між людьми, причому персонажі сміються навіть тоді, коли зображувана ситуація зовсім не смішна. Так, коли контрабандист попереджує про небезпеку смерті, головний персонаж роздумує: *... мені раптом стало страшенно смішно: я — мертвий*. Розмовляючи про перехід кордону, персонажі обоє чогось засміялись. Побачивши підводу, що наближалася до них і на якій могли бути їх переслідувачі, закохані *якось разом озирнули одне одного й весело зареготались*. — *Єрунда виходить?* — *питаюче й зо сміхом сказала панна*; (3) як відтінення піднесеного настрою закоханих: *Гарно тут... Спішити нічого... І вона тихо, журно, лагідно посміхнулася до мене. [...]. Вона повернула до мене голову, посміхнулася і любовно-тихо погладила лівою рукою по лиці*; (4) як психологізований пейзаж: *берези ... радісно сміялися; дуби ласкаво, поважно посміхалися*; (5) засіб увиразнення особистісної риси персонажа: *Ах, якби ви знали, який сміх у неї був! А сміх є дзеркало душі*.

Широку амплітуду значень зафіксовано і в романі *Сонячна машина*, де варіантність посмішки використано для вербалізації: (1) радісних емоцій: *іскорка веселого гумору; радісним, щасливим, гордим усміхом; веселе полум'я реготу*; (2) процесу замовчування інформації: *з тихим сміхом одмовчується*;

10 ŠKURATENKO, Ju. O.: Evolucija vyučennja social'noji funkciji smichu v teoriji komičnoho. *Literaturoznaveči studiji*, 2015, vup. 43 (2), s. 334–340. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2015_43%282%29_43>. [online]. [cyt. 15.03.2022].

11 NIKIFOROVA, I.: *Smich: «antroporjativni» ta «antroporujnivni» stratehiji žyttjetvorčosti v «suspil'stvi ryzyku»*. Naukovi zapysky (Nacional'noho univertsytetu «Ostroz'ka akademija»). *Filosofija*, 2013, vup. 14, s. 8–12. <<https://eprints.oa.edu.ua/2407/>>. [online]. [cyt. 09.03.2022].

розгублено **посміхаються**; (3) конфліктного зіткнення інтересів: *пороздирані мстивим сміхом*; *в очах насмішувата вищість*; (4) моделі поведінки персонажа: *з сірою застиглою посмішкою*; *хочеться зі сміхом встати й обняти*; *тупотом і реготом парочка вибігає*; (5) комічних ефектів: *із усміхом банькати очей*; *одні плачуть, другі регочуть*; *регочеться кучерява чорна голова негра*; (6) гендерних стереотипів: *посмішки дівочої*; *випліскується жіночий сміх*; (7) іронії та сарказму: *з загадковою посмішкою*; *виступає іронічний усміх*; (8) поганих емоцій: *мокра, гидка, страшна посмішка!*; *із гидливою посмішкою*; *посмішка недобра*; *сміється злісно, упевнено й з почуттям справжньої вищості*; (9) трагічних емоцій: *співчутливим усміхом*; *вибачливим усміхом*; *з прощаючою посмішкою*; (10) доброти: *ніжною й уважною посмішкою*; *посміхається, як вірний собака*; *тепло і привітно посміхається*; (11) міжлюдських стосунків: *із хвильками внутрішнього, зворушеного сміху*; *засоромлено посміхається*; *граф ще обережніше, ще ніжніше посміхається*; (12) впливу на адресата: *дивиться одвертим, сміхотливим поглядом*; *насмішувато й мовчки дивиться*; *доктор тільки засміявся на все це*; (13) неприязності: *з закушеними посмішками*; *гумористично-недбало витягується*; *лукавим і насмішуватим виглядом*; (14) сумних емоцій: *вогка, сумна посмішка*; *цинічно-сумною посмішкою*; *лагідно, болісно посміхається*.

Тетяна Осіпова розрізняє мову опису й мову вираження¹². Якщо спроектувати це на мініконтексти роману В. Винниченка, то мовою вираження концепту сміх стануть різні комунікативні ситуації та контекстуально зумовлена лексика, що виконує роль конкретизатора. Порівняймо:

- 1) *батько й Отто занадто раптово стають веселі. Тільки веселість Отто трошки часом необгрунтована, напружена, винувата, як у людини напідпитку. І сміх вибухає з горла несподівано для самого його «Ги-и!».* З широкого контексту відомо, що батько й син готуються до самогубства. За допомогою «веселого» компонента змодельовано протилежний аксіологічний смисл. Інтенсифікація трагізму досягається одночасним вживанням прислівників *занадто раптово*, прислівником *несподівано*, прикметниковою градацією, фразеологізмом, звуковим інтер'єктивним комплексом;
- 2) *а принцеса Еліза теж посміхається як зрадник, перевертень жагуче прагне заплювати, вмертвити, знищити те, то він зрадив, щоб у знищенні знайти для себе виправдання. Ренегат готовий глумом, багном закидати, кров'ю залити дірки у своїй душі від одірваної й проданої ворогам честі — у цьому*

12 OSİPOVA, T. F.: *Neverbal'na komunikacija ta svojeridnist' jiji omovlennja v ukrajins'komu diskursi: fenomen verbalizaciji neverbaliky*. Charkiv: Vyd-vo Ivančenka, ĩ. S., 2019, s. 263.

мікроконтексті нещирий сміх увиразнюється промовистим порівнянням як *зрадник* у поєднанні з градацією на позначення динамічних емоційних рухів;

3) *Макс, розлягшись у фотелі, заклавши ногу за ногу, ліниво й помалу запалює цигарку. Він бачить уважний, хоч і чудний якийсь, погляд Рудольфа, і йому хочеться ще недбаліше розлягтись, засміятись, засвистіти* — гордовитий, зневажливий сміх увиразнюється омовленням постави, пози (*кінетика*).

Мовою опису парадигми сміху в тексті роману *Сонячна машина* є численний ряд іменників (у дужках подаємо кількість фіксацій. — Авт.): *сміх* (144), *посмішка* (104), *посмішечка* (10), *усміх* (76), *гумор* (2), *гуморист*, *насмійка* (10), *посміх*, *регім* (19), *усмішка* (4), прикметників — *смішний* (42), *сміхотливий* (16), *смішненький* (2), *гумористичний* (7), *насмійкуватий* (14), *смішливий*, прислівників — *гумористично* (3), *кумедно* (3), *насмійкувано* (13), *смішно* (14), *сміхотливо* (7), дієслів — *засміятися* (7), *осміяний* (2), *посміхатися* (146), *реготати* (27), *сміятися* (84). Зазначені лексеми можна кваліфікувати як оцінні «слова-фаворити»¹³ ідіостилю митця. А їх висока частотність (759 фіксацій) та багатовалентність концепту *сміх* свідчить ще й про домінантність сміху в підсвідомості текстотворця.

Діагностичними маркерами гіпертимності є також *безтурботність*, позитивне сприйняття життя у поєднанні з надмірною *балакучістю*. Персонажі новели *Момент* нелегальний небезпечний перетин кордону сприймають як веселу пригоду. Поєднання вербальних і невербальних засобів, омовлення зовнішнього вигляду дали змогу митцеві змодельювати картину щасливої першої зустрічі:

— Можна ввійти? — ні з того ні з сього промурмотів я.

Очі панни ще більш поширились, потім швидко пробігли по мені, здригнулись і бризнули сміхом.

— О, будь ласка! — галантно повела вона рукою круг себе і навіть посунулась трохи по соломі, ніби увільняючи мені місце. А очі її зо сміхом і з цікавістю дивилися на мене.

— Дякую, — *засміявся* й я. Мені зразу стало легко й *весело*. Я непомітно озирнув її [...].

— Ви, товаришу, мабуть, переправляєтесь через кордон? — спитала вона. — Угадали. А ви теж?

— Я теж.

Ми обоє чогось засміялись.

13 KOSMEDA, T.: *Majsternist' Lesi Ukrajinky v modeljuванні aksiolohičnych smysliv u jiji epistoljarnij spadščyni (do 150-riččja vid dnja narodžennja poetesy)*. Hramatyčni čytannja XI: Mater. Mižnar. nauk.-teoret. konf. 13–14 tr. 2021 roku. Vinnyčja: TOV «Tvory», 2021, s. 92.

Навіть коли зображувана ситуація вимагає мовчання, динамічність оповіді не зникає. Цьому сприяє незвична форма авторської фрази, невласне пряма мова, обірвані речення. Приміром:

— *Ш-ш!...*— зупинились ми.

Якийсь просвіт... дерева рідше...

«Там!» — мовчки глянули ми одне на одного...

Ступили кілька кроків і замерли... Десь стукав дятел... Шашіль гриз дерево...

Одірвався сухий лист, зигзагами захитався і впав...

— *Ш-ш!...*

Ще кілька кроків... Просвіт більше... Засивіло небо... Руки дрижали, під грудьми проходили холодні хвилі, серце гупало... (Момент).

У романі *Сонячна машина* змодельовано фантастичну картину безтурботного майбутнього, де люди, споживаючи сонячний хліб, радісно танцюють, співають. Оркестр, пісні, квіти гасла творять атмосферу ейфорії, безжурності — стан, якого підсвідомо прагнуть гіпертими-акцентуанти. Реалізацію такого піднесеного стану найчастіше спостерігаємо в контекстах із лексемою *безжурно* з різними доповнювачами-конкретизаторами, пор.: *уста не перестають безжурно, легковажно посвистувати; весела й до всіх мужчин на фабриці безжурно й байдуже охоча любовниця; Сузанна безжурно* знизує плечима; *Рудольф безжурно* перегортає кричущі аркуші газет; ця людина щойно так *безжурно, радісно, в захваті танцювала*; *Страховище [...]* *безжурно*, злегка похитуючись і наспівуючи, їде до «своїї вілли»; *Його уста безжурно*, п'яно вивернули свою м'ясисту червоність; *Постать на ходу одверто застібається, безжурно посвистуючи* й оглядаючи небо з усіх боків; *графівна Труда [...]* *безжурно сміється*; *все тіло безжурно, сміхотливо* кутається в шубку; видно парочки в *безжурному танці*.

Переконливими психологічними маркерами гіпертимності є тавтологічні вислови *танцюють танок; сміються сміхом; криком кричать; обнявшись, сплвівшись в обіймах*. У спогадах сучасників є відомості про те, що В. Винниченко мав намір доопрацювати роман, оскільки вважав його недовершеним. Можливо, хтось і звернув його увагу на порушені норми, але водночас саме в таких мовних знаках закодовані підсвідомі психологічні імпульси митця-гіпертима, що могли бути втрачені при ретельній літературній обробці, адже «людина як мовна особистість відображає світ [...], відбираючи тільки те, що йому необхідно в даний момент, або те, що з якихось причин є цінним»¹⁴ (переклад з російської наш. — Авт).

14 SUCHOMLINA, T. A.: Lingvističeskije osobennosti vyraženiya èmocij «radost'/pečal'» v russkom i anglijskom jazykach. *Opera Slavica*, 2021, roč. 31, č. 2, s. 5–16. <<https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/144207/>>. [online]. [cyt. 18.03.2022].

На думку психологів, гіпертимні акцентуанти відзначаються також *підвищеною психічною активністю*. В аналізованих текстах така модель поведінки репрезентована:

- прислівниками на позначення ступеня швидкості протікання дії з домінантами *швидко/швиденько, поспішно, прудко (швидко ввійшов, поспішно почав говорити, прудко заходила (Момент); швиденько перегинається донизу, швиденько похитуючи головою, швидко миготить зелений знак, швидко виходить із кабінету (Сонячна машина)*. Загалом лексема *швидко* має 192 фіксації; *швиденько* – 38, *напружено* – 31, *прудко* – 4, *поспішно* – 25;
- дієсловами на позначення швидкого руху, причому часто спостерігаємо каскадне зображення процесу переміщення осіб в просторі, що додатково інтенсифікує напруження, пор.: *бігли, спотикались, озирались, і бігли, і бігли, перелізли через перелаз, перестрибнули через рівчак, вибігли на дорогу...* (Момент). Загалом лексема *бігти* зустрічається 163 рази. Увиразнюють індивідуальний стиль засоби метафоризації з цим компонентом, пор.: *збігають сходи вниз (Сонячна машина)*;
- дієсловами на позначення гучного крику в поєднанні з іншими мовними засобами на підсилення емоційного збудження, пор.: *хочеться вибігти і з жахом закричати на всю планету; з усієї душі можна закричати; хочеться страшно, дико закричати; люто кричачи*. Усього лексема *кричати/закричати* має в текстах 34 фіксації. Оксимороном *шепотом закричала* вербалізується реакція застереження від здійснення небажаної дії.
- іменниками на позначення музичних понять у поєднанні з дієсловами-інтенсифікаторами, що слугують творенню «більшого ступеня градації оцінки»¹⁵, пор.: *А гімн росте, густішає, оркестр, хори злилися, втягли голоси тисяч грудей, розсунених морозом, розідраних екстазом (Сонячна машина)*.

За спостереженням В. Беяніна, у «веселих» текстах можуть бути *вороги чи супротивники*, причому вони наділяються практично тими ж рисами, що й позитивні персонажі. У новелі *Момент* такими ворогами є прикордонники, з котрими бояться зустрітися панна та її відчайдушний супутник. При цьому самі герої «веселих» текстів зовсім не перебувають у злагоді із законом. Нагадаймо, Муся та її безіменний герой є порушниками закону, оскільки нелегально переходять кордон. Але роблять це якимось весело, грайливо, пустотливо. Це свідчить не лише про *легковажність*, але й про *притуплене почуття страху*, що характерно для гіпертимних акцентуантів; це вербалізується і в тексті

15 KOSMEDA, T.: Aktual'nì procesy movlennja čy «movnyj smak» ukrajins'koji sučasnosti. *Movoznavstvo*, 2014, № 2, s. 44–55. <<https://movoznavstvo.org.ua>>. [online]. [cyt. 15.03.2022].

роману *Сонячна машина*, пор.: *Але ні страху вже, ні непокою немає; солодкий страх ніжно коле в серце; вона не помічає ні розгубленості, ні страху радості, ні блисків непокою доктора Рудольфа; не помічають свого страху; страху не стало!*

У текстах Винниченка вербалізуються й інші значення лексеми *страх*, пор.: *Це страх, що ти наробила* — тут *страх* є синонімом до *погано, сильно*, про що зауважують і дослідники¹⁶, хоч не фіксують словники; *Чи страх, що загусне мозок і заросте бадиллям дикунства?* — виділена лексема вжита у ролі прислівника *страшно*, за яким «в узусі закріплена сполучуваність, що проектується переважно на назви ознак, дій, станів, якостей, які мають негативну семантику чи негативно оцінюються»¹⁷.

Якщо оптимізм і психічна активність досягають високого ступеня, то можна робити припущення про наявність навіть *маніакального синдрому*. Відомості про це знаходимо в працях психологів Анатолія Портнова і Дмитра Федотова¹⁸. Ці ж вчені звертають увагу й на такий характерний для маніакальної фази симптом, як *ілюзія пізнання*. Людина в такому стані нібито бачить знайомі обличчя, хоча цих конкретних людей зустрічає вперше. У новелі В. Винниченка *Момент* головний герой відчуває це душею: *Здавалось, ми давно-давно колись разом жили десь, потім розлучились, а тепер зійшлися*. Або ще: *... я знав її, — ми десь жили разом... Хто його зна, але я знав її давно-давно*.

Психолог Петро Ганнушкин¹⁹ указує на відсутність у маніакальних особистостей усяких життєвих тривог. У новелі *Момент* такий стан відтворено в епізоді, коли герої впритул наближаються до границі, де їх могли вбити. Ось їхній діалог:

— Треба обережно йти тепер... — одповів я.

— А знаєте, мені чогось зовсім **не стаино**... Цікаво тільки дуже... — **здивовано посміхнулась** вона.

Відхилення від головної думки в гіпертимних акцентуантів «породжує безліч несподіваних асоціацій, ідей, що також сприяє активному творчому мисленню»²⁰. У головного персонажа різні асоціації дуже часто зв'язані з інтимно-еротичними переживаннями. Про *підвищену сексуальність* у людей з маніакальним синдромом згадує і В. Белянін: «У легких випадках справа

16 Там само.

17 Там само.

18 PORTNOV, A. A., FEDOTOV, D. D.: *Psichiatrija*. Moskva, 1971, s. 158–160.

19 GANNUŠKIN, P. B.: Osobnosti emocional'no-volevoj sfery pri psihopatijach. In: VILJUNAS, V. K., GIPPENREJTER, Ju. B. (red.). *Psichologija emocij. Teksty*. Moskva, 1984, s. 252–279. <<https://www.psychology.ru/library/00015.shtml>>. [online]. [cyt. 15.03.2022].

20 LEONGARD, K.: *Akcentuirovannyje ličnosti*. Kijev, 1981, s. 97.

обмежується особливою кокетливістю, ...в схильності до розмов на легковажній і еротичні теми. При більшій мірі порушення підвищений еротизм веде до легких зв'язків, часто з малознайомими або зовсім незнайомими людьми»²¹. Окремі деталі в текстах повністю підтверджують висновки вчених про гіпертимних акцентуантів. В. Винниченко — майстер моделювання відвертих еротичних сцен, пор.: *І враз усе тіло, як стративши свідомість, на один мент дивно затихає. Руки перестають дряпатися, плечі тільки важко дихають, уста стали безвольно-м'які, живі, сласні. Все воно, наче чимось несподіваним уражене, пронизане, слухає, все витягується, жадно зливається з рукою (Сонячна машина).* У новелі *Момент* розпечене жагою тіло закоханого юнака важко стримує солодко-сексуальні хвилювання: *Ми — двоє загнаних людей, близькі, з очима, повними ласки й тепла одне до одного, з бажанням злити це тепло до купи, впитись цим теплом, цією ласкою, цим великим даром життя, ми, двоє людей, ...сидимо і не сміємо цього зробити. А коли близькість все-таки відбулася, навіть берези засміялися, метелики й кузьки сміливіше пурхали. Жага настільки сильна, що закохані не зважають на небезпеку: А там, далеко, десь у вогкій глибині, в таємній напівтмлі лісу, ждала смерть... Хай жде! Хай жде, чорна, слизька, огидлива». І в цьому хай [смерть] жде (імператив) маємо ще одне підтвердження гіпертимної акцентуації — схильність до ризику, що часто поєднується із самовпевненістю. Не кожен здатен віддаватися кохання, коли в спину дихає смерть.*

Еротизм як підсвідома домінанта емоційного стану героїв знаходить своє продовження в змалюванні одухотвореної природи: *кохалося поле; старі ... дуби ... ніби приймали нас в свої зрадливі обійми; берези, ... мов оголошені до пояса, соромливо стояли між дубами; оголені берези несміло визирали; дві пташки ... несподівано зливались в обійми; літали сплетені коханням метелики або в щасливому безсиллі сиділи на листку, в траві парами кишіли кузьки; квітки ... нашіли духом кохання (Момент); [...] сонце гарячими золотими пальцями розгортає пелюстки квіток, безсоромно оголюючи ніжну схованість їх; коли вночі в парку стоїть насичений сонцем, сласний шепіт трав, дерев, коли в грудях плаває тоскна, солодка туїа, коли навіть заржавлені цвяхи вилізають із старих дощок паркана і зливаються в обіймах. При виході з парку небо розгортає широченні розгонисті блакитні обійми (Сонячна машина).*

Підтвердженням гіпертимної акцентуації в головних персонажів свідчать і сюжетні елементи, зокрема герої з новели *Момент* розлучаються навіки. Але розлучаються не тому, що зникли почуття, а щоб не перетворити свою

21 BELJANIN, V. P.: *Osnovy psiholingvističeskoj diagnostiki. (Modeli mira v literature)*. Moskva: Trivola, 2000. <http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/3_0476-259.shtml>. [online]. [cyt. 13.03.2022].

любов на буденність і вульгарність. Тому фінал твору все-таки сприймається оптимістично. У читача виникає відчуття, що закохані серця колись ще знову зустрінуться.

Висновки. Для доведення реалізації теорії лінгвопсихоакцентуації в текстовому просторі В. Винниченка (*Сонячна машина і Момент*) проаналізовано мовні елементи, що становлять суть буття гіпертимної мовної особистості. Сміслова комбінаторика парадигми сміху, мовні компоненти на позначення надмірного еротизму, балакучості, динамічності, безтурботності є не лише структурними елементами художньої логіки, але й відтворенням психологічної суті, вивільненням внутрішньої енергії й водночас здорової тенденції творчої людини. Через багатовалентність сміху, учасників сміхових ситуацій тексти В. Винниченка можна впевнено кваліфікувати як «веселі» (за класифікацією В. Беяніна).

Перспективу дослідження вбачаємо в потребі аналізу інших творів письменника з метою виявлення в них нових підтверджень гіпертимної акцентуації. Об'єктивація імпульсивної активності, відповідних емоційних реакцій і мовленнєвої поведінки в ширших текстових масивах може дати пояснення глибоко особистісних імперативів, що є основою ідіостилю та осердям психологічної акцентуйованості.

Література:

- BELJANIN, V. P.: *Osnovy psiholingvističeskoj diagnostiki. (Modeli mira v literature)*. Moskva: Trivola, 2000, 248 s. <http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/3_0476-259.shtml>. [online]. [cyt. 13.03.2022].
- BONDARENKO, Ja. O.: *Dyskurs akcentujovanyh movnyh osobystostej: komunikatyvno-kohnityvnyj aspekt (na materialih personažnoho movlennja v sučasnij amerykans'kij chudožnij prozi): avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04*. Kyjiv, 2002, 19 s.
- DANYLJUK, Ī. V.: *Osoblyvosti movnoho vyražennja konceptu «smich» v avtors'kyh remarkach u tekstach sučasnoji dramy*. Visnyk Zaporiz'koho nacional'noho univertsytetu. Filolohični nauky, 2012, № 1, s. 127–134. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_fi_2012_1_26>. ISSN 2414-9594. [online]. [cyt. 12.03.2022].
- DOKUČAJEV, I. I.: *Fenomenologija jazyka*. Sankt-Peterburg: Izd-vo RGPU, 1999, 175 s. ISBN 978-5-02-026365-9. <https://iphras.ru/uplfile/root/news/archive_events/2020/Dokuchaev_Ekzist.pdf>. [online]. [cyt. 15.03.2022].

- DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Podrostok: Roman*. Moskva, 1987, s. 356–357. ISBN 978-5-02-025443-5. <<https://rvb.ru/dostoevski/01text/vol8/33.htm>>. [online]. [cyt. 15.03.2022].
- GANNUŠKIN, P. B.: Osobennosti èmocional'no-volevoj sfery pri psihopatijach. In: VILJUNAS, V. K., GIPPENREJTER, Ju. B. (red.). *Psichologija èmocij. Teksty*. Moskva, 1984, s. 252–279. <<https://www.psychology.ru/library/00015.shtml>>. [online]. [cyt. 15.03.2022].
- KOSMEDA, T.: Aktual'ni procesy movlennja čy «movnyj smak» ukrajins'koji sučasnosti. *Movoznavstvo*, 2014, № 2, s. 44–55. ISSN 002-2833. <<https://movoznavstvo.org.ua>>. [online]. [cyt. 15.03.2022].
- KOSMEDA, T.: *Majsternist' Lesi Ukrajinky v modeljuvanni aksiolohičnych smysliv u jiji epistoljarnij spadščyni (do 150-riččja vid dnja narodžennja poetesy)*. Hramatyčnì čytannja XI: Mater. Mižnar. nauk.-teoret. konf. 13–14 tr. 2021 roku. Vinnycja: TOV «Tvory», 2021, s. 92–98. ISBN 978-966-949-807-6.
- LEONGARD, K.: *Akcentuirovannyje ličnosti*. Kijev, 1981, 321 s. ISBN 5-11-001299-7.
- LIČKO, A. Je.: *Psichopatii i akcentuacii charaktera u podrostkov*. Moskva: Izd-vo MGU, 1982, s. 288–318.
- MAZIRKA, I. O.: *Psicholingvističeskije osnovy verbal'noj charakteristiki ličnosti i jazykovej kartiny mira gerojev chudožestvennoj literatury. avtoref. diss. ... dokt. filol. nauk: 10.02.19*. Moskva, 2008, 38 s. <<https://www.dissercat.com/content/psicholingvisticheskie-osnovy-verbalnoi-kharakteristiki-lichnosti-i-yazykovoikartiny-mira-g>>. [online]. [cyt. 10.03.2022].
- NAUMENKO, L. O.: *Mova rannich tvoriv Volodymyra Vynnyčenka: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01*. Kyjiv, 2003, 20 s. <https://revolution.allbest.ru/languages/00436283_o.html>. [online]. [cyt. 10.03.2022].
- NIKÌFOROVA, Ī.: *Smich: «antroporjativni» ta «antroporujnivni» stratehiji žyttjetvorčosti v «suspil'stvi ryzyku»*. Naukovì zapysky (Nacional'noho unìversytetu «Ostroz'ka akademija»). *Filosofija*, 2013, vyp. 14, s. 8–12. <<https://eprints.oa.edu.ua/2407/>>. [online]. [cyt. 09.03.2022].
- OSÌPOVA, T. F.: *Neverbal'na komunikacija ta svojeridnist' jiji omovlennja v ukrajins'komu dyskursi: fenomen verbalizaciji neverbaliky*. Charkiv: Vyd-vo Īvančenka, Ī. S., 2019, 388 s. ISBN 978-617-642-210-5.
- PANČENKO, V.: *Tvorčist' Volodymyra Vynnyčenka 1902–1920 rr. u henetyčnych i typolohičnych zv'jazkach z jevropejs'kymy literaturamy: avtoref. dys.. ... dokt. filol. nauk: 10.01.01*. Kyjiv, 1998, 45 s. <<https://old.library.kr.ua/books/panchenko/>>. [online]. [cyt. 10.03.2022].
- PORTNOV, A. A., FEDOTOV, D. D.: *Psichiatrija*. Moskva, 1971, 472 s.
- PRYSJAŽNJUK, S. S.: *Psycholohizm dytjačych opovidan' Volodymyra Vynnyčenka (pryncypy i zasoby zobražennja charakteriv): avtoref. dys.... kand. filol. nauk: 10.01.01*.

Kirovohrad, 2006. 23 s. <<https://mydisser.com/en/catalog/view/312/861/20059.html>>. [online]. [cyt. 10.03.2022].

SUCHOMLINA, T. A.: Lingvističeskije osobennosti vyraženiya èmocij «radost'/pečal'» v russkom i anglijskom jazykach. *Opera Slavica*, 2021, roč. 31, č. 2, s. 5–16. ISSN 2336-4459. <<https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/144207/>>. [online]. [cyt. 18.03.2022].

ŠKURATENKO, Ju. O.: Evoljucija vyvčennja social'noji funkciji smichu v teoriji komičnoho. *Literaturoznavči studiji*, 2015, vyp. 43 (2), s. 334–340. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2015_43%282%29__43>. ISSN 2520-6346. [online]. [cyt. 15.03.2022].

VYNNYČENKO, V.: *Moment*. <http://ukrlit.org/Vynnychenko_Volodymyr_Kyrylovych/moment/>. [online]. [cyt. 15.03.2022].

VYNNYČENKO, V. K.: *Sonjačna mašyna: roman*. <<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=419>>. [online]. [cyt. 17.03.2022].

About the author

Vitaliia Papish

Vasyl Stus Donetsk National University, Faculty of Foreign Languages, Department of Romance Languages and World Literature, Vinnytsia, Ukraine
vitalija.papish@uzhnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-2609-1620>

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-SA 4.0 International license terms and conditions (<<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>>). This does not apply to works or elements (such as images or photographs) that are used in the work under a contractual license or exception or limitation to relevant rights.